

Nils Mortensen

Modsætninger og forsoninger mellem strukturer og aktører

Der er bestræbelser i gang i aktuel samfundsteori på at integrere modsætninger mellem klassiske struktur- og aktørperspektiver. Denne nyere teoretiske forsoningsstrategi er i god overensstemmelse med den nyere samfundsudvikling, som netop synes at indebære stærke forandringer i såvel de samfundsmæssige systemer som i individuelle og kollektive handlemuligheder.

Der er flere analytiske dimensioner gemt i struktur- og aktørperspektiverne: a) individplan og aggregeret plan, b) aktør og struktur, c) hermeneutisk og objektivistisk perspektiv og d) frihed og determinisme. Derfor er en integration af struktur- og aktørperspektiver en kompliceret teoretisk opgave.

Anthony Giddens strukturteori hører til de mest ambitiøse nyere forsøg på at opheve en modstilling mellem aktørfrihed og strukturdeterminisme. Imidlertid bør man udvikle aktør- og strukturbegreberne mere radikalt end Giddens gør. Man må arbejde med et aktørbegreb, som fra starten ses som stærkt afhængigt af sociale kontekster og med et anti-deterministisk strukturbegreb, der tillader systemmæssig uforudsigelighed og kreativitet.

Den tyske samfundsteoretiker Niklas Luhmann læser tidens tegn således: »Alt kunne være anderledes, og næsten intet kan jeg ændre« (Luhmann, 1971: 44). Hvad Luhmann har i tankerne er, at samfundets økonomiske, politiske og juridiske kompleksitet og struktureringsgrad bliver mere og mere overvældende, men at dette samtidig indebærer en voksende ubestemthed, uforudsigelighed og valgfrihed.

Det er tankevækkende, at Luhmanns diagnose fremsættes i en tid, hvor andre indflydelsesrige teoretikere vil opheve samfundsteoriens klassiske modsætninger mellem strukturdeterminisme og aktørfrihed. Anthony Giddens siger, at basisområdet for social teori hverken er den individuelle aktør eller en samfundsmæssig totalitet, men »social praksis ordnet over tid og rum« (Giddens, 1984: 2). På tilsvarende måde er målet for Jeffrey C. Alexander en samfundsteori, der på en og samme gang rummer samfundsmæssig determination af individerne og individernes aktive omskabelse af samfundet gennem kollektive handlinger (Alexander og Giesen, 1987: 14)

Luhmann-citatets tidsdiagnose og Giddens og Alexanders teoretiske projekter er udgangspunktet for nærværende artikel: Hovedformålet er at diskutere problemer i at konstruere en teori, som integrerer struktur- og aktørsynsvinkler, og at sammenholde dette med de tegn i tiden, som tyder på stærke ændringer i forholdet mellem samfundssystemer og handlemuligheder.

Hvis man vil integrere struktur- og aktørteorier, bør man overveje, hvad det i grunden er, som skal sammentænkes. Sagen er mere kompliceret end blot at forene begreber om en mere eller mindre rationelt handlende aktør med begreber

Nils Mortensen

Modsætninger og forsoninger mellem strukturer og aktører

Der er bestræbelser i gang i aktuel samfundsteori på at integrere modsætninger mellem klassiske struktur- og aktørperspektiver. Denne nyere teoretiske forsoningsstrategi er i god overensstemmelse med den nyere samfundsudvikling, som netop synes at indebære stærke forandringer i såvel de samfundsmæssige systemer som i individuelle og kollektive handlemuligheder.

Der er flere analytiske dimensioner gemt i struktur- og aktørperspektiverne: a) individplan og aggregeret plan, b) aktør og struktur, c) hermeneutisk og objektivistisk perspektiv og d) frihed og determinisme. Derfor er en integration af struktur- og aktørperspektiver en kompliceret teoretisk opgave.

Anthony Giddens strukturteori hører til de mest ambitiøse nyere forsøg på at opheve en modstilling mellem aktørfrihed og strukturdeterminisme. Imidlertid bør man udvikle aktør- og strukturbegreberne mere radikalt end Giddens gør. Man må arbejde med et aktørbegreb, som fra starten ses som stærkt afhængigt af sociale kontekster og med et anti-deterministisk strukturbegreb, der tillader systemmæssig uforudsigelighed og kreativitet.

Den tyske samfundsteoretiker Niklas Luhmann læser tidens tegn således: »Alt kunne være anderledes, og næsten intet kan jeg ændre« (Luhmann, 1971: 44). Hvad Luhmann har i tankerne er, at samfundets økonomiske, politiske og juridiske kompleksitet og struktureringsgrad bliver mere og mere overvældende, men at dette samtidig indebærer en voksende ubestemthed, uforudsigelighed og valgfrihed.

Det er tankevækkende, at Luhmanns diagnose fremsættes i en tid, hvor andre indflydelsesrige teoretikere vil opheve samfundsteoriens klassiske modsætninger mellem strukturdeterminisme og aktørfrihed. Anthony Giddens siger, at basisområdet for social teori hverken er den individuelle aktør eller en samfundsmæssig totalitet, men »social praksis ordnet over tid og rum« (Giddens, 1984: 2). På tilsvarende måde er målet for Jeffrey C. Alexander en samfundsteori, der på en og samme gang rummer samfundsmæssig determination af individerne og individernes aktive omskabelse af samfundet gennem kollektive handlinger (Alexander og Giesen, 1987: 14)

Luhmann-citatets tidsdiagnose og Giddens og Alexanders teoretiske projekter er udgangspunktet for nærværende artikel: Hovedformålet er at diskutere problemer i at konstruere en teori, som integrerer struktur- og aktørsynsvinkler, og at sammenholde dette med de tegn i tiden, som tyder på stærke ændringer i forholdet mellem samfundssystemer og handlemuligheder.

Hvis man vil integrere struktur- og aktørteorier, bør man overveje, hvad det i grunden er, som skal sammentænkes. Sagen er mere kompliceret end blot at forene begreber om en mere eller mindre rationelt handlende aktør med begreber

om strukturel bestemmelse. Jeg vil gennemgå fire analytiske dimensioner, som ligger i struktur/aktørmodstillingen, og her pege på, hvor problemer for teori- og begrebskonstruktionen ligger, hvis modstillingen skal overvindes.

Struktur/aktørmodstillingen henviser til processer i samfundsudviklingen og til politiske og andre anliggender for mennesker, som er medspillere heri. Denne samfundsmæssige baggrund bør ikke isoleres fra teorikonstruktionen. Som en ramme om diskussionen af struktur/aktørmodstillingens analytiske dimensioner vil jeg derfor starte artiklen med overvejelser over, hvilke »reelle« samfundsmæssige udviklinger, den traditionelle struktur/aktørmodstilling reflekterer, og slutte med at vise, hvorfor aktuelle samfundsudviklinger lægger op til en forsoning af modstillingen.¹

Den samfundsmæssige baggrund

Det er vigtigt at overveje struktur/aktørproblemstillingens samfundsmæssige baggrund. Hvorfor skulle man teoretisk arbejde for at integrere struktur- og aktørbegreber, hvis strukturer og aktører for eksempel ikke er integreret »i virkeligheden«? Hvis det forholder sig som antydnet med Luhmann-citatet ovenfor, at samfundet både er blevet mere systempræget og mere åbent for valgfrihed, må dette afspejles i begreber og teorier. Når man i denne situation vil forsone en modsætning mellem struktur og aktør, er klassiske begreber, hvor struktur forstås som et fastlåst mønster og aktør som et autonomt og rationelt handlende individ, problematiske.

I første omgang peger overvejelser over den samfundsmæssige baggrund for struktur/aktørproblemet imidlertid på, at det er forståeligt, hvorfor de klassiske struktur- og aktørperspektiver er blevet udformet som tilsyneladende uforenelige indfaldsvinkler.

Med den samfundsmæssige modernisering udvikledes der dels overgribende mekanismer, som man kun i ringe grad kan kontrollere eller forudsige, såvel individuelt som kollektivt, dels blev individet samtidig tænkt som frit og ukrænkeligt, og endelig erfarede man, at målbevidst kollektiv, samfundsforændrende handling er mulig. De tre sideløbende processer, der tog fart med samfundets modernisering, a) samfundsmæssiggørelse, b) individualisering og c) kollektiv organisering lagde op til hver sit teoretiske perspektiv.

a) Samfundsmæssiggørelsen består i differentieringer og skalausvidelser. I såkaldt primitive samfund er individet ikke klart udskilt fra det kollektive, og der findes ikke de moderne differentierede »institutioner« som arbejde og fritid, politik og økonomi etc. Differentieringen består også i en voksende arbejdsdeling. I forbindelse hermed udvikles der såkaldte sekundære relationer mellem sælger og køber, arbejdsgiver og arbejder, bureaukrat og borger etc.

Samfundets størrelse vokser. Markedsøkonomien bringer fjerne områder i kontakt med hinanden. Statslige institutioner får autoritet over større områder. Moderne storbyer opstår. Den rumlige skala af sociale interaktioner udvides.

Differentieringen og skalausvidelsen betyder, at sociale interaktioner udvikler sig til komplekse interaktionsnetværk, hvor hvert led i kæden er medbestemt af en lang række andre, mere eller mindre indirekte led. Verdensmarkedet består for

eksempel i uendeligt komplekse og vidtspændende kæder af økonomiske transaktioner, som strækker sig »bag om ryggen« på købere og sælgere, og arbejdere og kapitalejere.

Samfundsmæssiggørelsen lægger op til teoretiske struktur- og systemperspektiver, der fremhæver overgribende og determinerende mekanismer.

b) Med voksende arbejdsdeling følger i sig selv en tendens til individualisering som følge af specialiserede erhvervsroller. Men individualiseringen er mere omfattende. Man taler om individets frisættelse i det moderne samfund: Individet påtvinges, tilskrives og kræver autonomi og frihed fra traditionelle bindinger til gamle fællesskaber. Individet må selv søge sine mål. Disse mål kan naturligvis stadig være kollektive, dvs. delte med andre – mange vil for eksempel gerne være rige – men hver enkelt tænkes at være sin egen lykkes smed.

I forlængelse af Max Webers to typer rationalitet, formålrationelitet og værdi-rationalitet (Weber, 1922) kan man operere med to sider af individualiseringen: Den ene side er, at individet søger økonomisk gevinst, lærer at handle så vidt muligt økonomisk rationelt. Den anden side er en individualistisk moral. I det moderne samfund tænker man sig, at individet har umistelige rettigheder som menneske. Det enkelte individs værdier, behov og autonomi tænkes som væsentlige.

Individualiseringsprocesserne lægger op til teoretiske perspektiver, som understreger den autonome og mere eller mindre rationelt handlende aktør.

c) Moderniseringsprocessen medfører, at mennesker i voksende grad opfatter sig som værende i stand til at ændre samfundsforhold, når de optræder i en kollektivt organiseret bevægelse. Den franske revolution var indvarslingen af kollektive, bevidste samfundsforandrende processer. Arbejderbevægelsen er det klassiske eksempel på en kollektiv organiseringsproces, som bevidst stræber mod at ændre samfundsmæssige forhold, og som har formålet at ændre nogle af samfundets institutioner afgørende.

De kollektive organiseringsprocesser lægger op til perspektiver, hvor samfundsmæssig konflikt og forandring som følge af kollektiv handlen understreges.

Spændingen mellem struktur- og aktørperspektiver i samfundsteorien kan altså ses som afspejlinger af og refleksioner over de modsætningsfyldte erfaringer, som de tre nævnte processer giver. Ensidige struktur- eller aktørteorier kan ses som overbetoninger af erfaringer af bestemte aspekter ved relativt tidlige faser i moderniseringsprocessen.

Skitsen over den samfundsmæssige baggrund peger også på, hvor problemerne i ensidige struktur- og aktørperspektiver ligger: Et ensidigt struktursynspunkt vil blandt andet indebære, at såvel individets frihed som muligheden af kollektiv organisering fortrinsvis kan forstås som fiktive eller ideologiske fænomener. Det er endvidere principielt uholdbart at formulere systemmæssige regelmæssigheder og ændringer heri uafhængigt af handlinger og tolkninger hos individer og kollektiver. Ensidige aktørsynspunkter, både af individuel og kollektiv art, vil have principielle vanskeligheder ved at analysere samfundsmæssiggørelsens kompleksitet og uigennemskuelighed, og de vil undervurdere de handlendes afhængighed af givne betingelser og overvurdere de handlendes kontrol over de processer, de sætter i gang.

Analytiske dimensioner

I de følgende afsnit vil jeg lade den samfundsmæssige baggrund ligge og koncentrere mig om rent analytiske problemer i struktur/aktørdebatten.

Hovedpunktet i den teoretiske struktur-/aktørmodstilling ses oftest som modsætningen mellem begreber om systemdetermination og begreber om aktørfrihed. Men modstillingen indeholder flere dimensioner og berører centrale skismaer om samfundsvidenskabernes grundlag. Man taler for eksempel om aktør og struktur, om individ og samfund, om mikroniveau og makroniveau, og om frihed og determination. Men er struktur = makro = samfund? Og er aktør = mikro = individ? Og indebærer makromodeller nødvendigvis determinisme, og mikro-modeller frihed? For at få mere styr på diskussionen vil jeg i det følgende behandle fire forskellige dimensioner: 1) Individplan over for et aggregeret plan, 2) aktør- over for strukturperspektiv, 3) hermeneutisk over for objektivistisk perspektiv, og 4) frihed over for determinisme.

For hver af de fire dimensioner vil jeg omtale generelle problemer i relation til struktur/aktørmodstillingen, og jeg vil fremhæve, hvor hovedproblemerne ligger, hvis man ønsker at ophæve de klassiske modsætninger. Anthony Giddens' såkaldte strukturationsteori hører til de mest ambitiøse forsøg på ophævelse af struktur/aktørmodsatninger i aktuel samfundsteori (Giddens, 1979, 1984), og derfor vil jeg specielt trække en række af Giddens' synspunkter og begreber frem til diskussion².

Individplan og aggregeret plan

Individplan kan opfattes som synonymt med mikroniveau og aggregeret plan med makroniveau. Mikroniveauet kan imidlertid defineres som bredere end individer. Det indbefatter også den umiddelbare og direkte interaktion mellem to eller flere individer.

Eksempler på en aggregeret størrelse er en organisation, en klasse eller et samfund. Man kan skelne mellem variable til beskrivelse af et individ (alder, køn osv.) og til beskrivelse af et kollektiv (størrelse, gennemsnitsmål, hyppighed af forskellige hændelser osv.). Man kan også beskrive individet ved hjælp af egenskaber, som knytter sig til det kollektiv, individet tilhører, hvilket sker ved komparative analyser mellem nationaliteter. Det er i modsætningen mellem mikro og makro, at den såkaldte økologiske fejlslutning befinder sig. Her slutter man fejlagtigt fra en samvariation på aggregeret plan til en samvariation på individplan.

Mikro/makromodsætningens hovedproblem på det teoretiske niveau er, om egenskaber ved aggregat kan afledes af egenskaber ved individ, eller omvendt. Der findes både en mikro-reduktionisme, hvor aggregatets egenskaber forklares med individets egenskaber, og en makro-reduktionisme, hvor individets egenskaber afledes af aggregatets³. Diskussionen af makro-reduktionisme hører dog bedre hjemme i nedenstående afsnit om frihed og determinisme.

Et eksempel på mikro-reduktionisme er en psykologisk reduktionisme, hvor samfundsforhold forklares ud fra psykologiske lovmæssigheder (Homans, 1961).

Et andet eksempel er Hobbes' forestillinger om en samfundskontrakt, der udspringer af individuelle interesser.

Der er mange argumenter mod en mikro-reduktionisme: For det første kender vi massefænomener, for eksempel adfærd ved fodboldkampe, demonstrationer og rockkoncerter. For det andet er begreber om relationer mellem individer af en principielt anden art end individbegreber. Generelt udtrykker man aggregatets ureducerbare egenskaber ved at sige, at »helheden er mere end summen af delene«.

I nyere samfundsteori bruger man etiketten »emergens« om det forhold, at der på det aggregerede plan opstår egenskaber som ikke findes på individplanet. Giddens har arbejdet med dette problem, men han benytter begrebet »uintenderede konsekvenser«. Dette begreb er et af hans værktøjer til at løse modsætningen mellem struktur og aktør. Det centrale er her konsekvens-begrebet, som Giddens definerer på følgende måde:

»Konsekvenserne af hvad aktører gør ... er hændelser, som ikke ville være sket, hvis vedkommende aktør havde handlet anderledes, men som det ikke er inden for rækkevidden af aktørens magt at have bragt i stand (uanset hvad aktørens intentioner var)« (Giddens, 1984: 11)

Uintenderede konsekvenser er altså noget, som aktører ikke har mulighed for at have indflydelse på, hvad enten de vil eller ej. Det vedrører de følger af handlingerne, som det ligger uden for aktørernes kontrol at ændre på. Uintenderede konsekvenser skyldes hverken fejl eller mangel på viden.

Ud over begrebet om uintenderede konsekvenser opererer Giddens også med et begreb om ikke-anerkendte eller ikke-indsete betingelser for handling (»unacknowledged conditions«). Tanken er den enkle, at der er elementer i de situationer, vi handler i, som vi ikke er klar over. Det kan for eksempel være en ny situation, hvor vi ikke kender spillets regler eller ikke forstår den videre kontekst, som ligger bag de umiddelbare spilleregler. Giddens er her blevet kritiseret for at lægge for meget vægt på bevidstheds- eller vidensaspektet, som om problemet var manglende viden. Pointen er, at mange af de ikke-erkendte betingelser er betingelser, man ikke har kontrol over (Bauman, 1989).

Der er ret stærke argumenter for emergens og uintenderede konsekvenser på det økonomiske område: Det, at en vare får en markedspris, er noget, som udspringer af mange enkeltindviders købs- og salgshandlinger. Ingen har, hverken individuelt eller kollektivt, »villet« prismekanismen. Et af Giddens' hovedeksempler på uintenderede konsekvenser er sproget og sprogets forandringer. Det danske sprogs karakter, og de forandringer der sker hermed, ville ikke være, som de var, hvis aktørerne handlede anderledes, hvis ikke talende danskere talte dansk og samtidig var med til at skabe umærkelige forandringer i sproget. Det er ikke inden for aktørernes muligheder, hvad enten de ville eller ej, at have skabt og forandret det danske sprog på en helt anden måde end den, det er sket på. Man kan så at sige kun forandre sproget indefra, i selve sprogbrugen.

Et centralt problem ved begreberne emergens og uintenderede konsekvenser er imidlertid, om de for alvor formår at tage højde for den egenskab ved emergensfæ-

nomener, at de som en slags troldmandens lærling får en selvstændig dynamik og »deres eget liv«. Et godt eksempel på analyse af makrofænomeners autonomi er Marx' analyse i de første fire kapitler i *Kapitalen*, hvor de økonomisk-sociale dynamikker i kapitalismen udvikler sig fra vare- over penge- til kapitalrelationer (Marx, 1974). Hermed analyserer Marx et system med sin egen systemmæssige udviklingslogik.

Giddens opfatter begrebet uintenderede konsekvenser som et led i en bestræbelse på at integrere strukturdeterminisme og handlingsteori. Men hvis dynamikkerne på makroplanet har et systemmæssigt egetliv, er begrebet uintenderede konsekvenser for svagt, for ikke at sige misvisende. I så fald er der brug for begreber, som direkte kan analysere de systemmæssige mekanismer uden hele tiden at referere til den pointe, at det ikke er »villet« af de involverede aktører.

Aktør og struktur

Skellet mellem aktør og struktur vedrører en fundamental forskel mellem to teoretiske modeltyper.

Aktørteorier stiliserer adfærden således: Vi har en aktør, som handler. Aktøren har mål, præferencer og værdier, som han/hun søger at opnå. Aktøren handler i en situation, som giver ham/hende forskellige ressourcer for handlingen, men som også kan udgøre begrænsninger. Handlingsvalget ses i rational-choice-teori som bestemt af en rationel kalkule, og i andre teorier som resultat af sociale normer (for eksempel hos Parsons (1951), jf. Andersen, 1988: 102-03).

Strukturbegrebet refererer til en anden model. Det simpleste strukturbegreb er at tale om et mønster. Et mønster er en enkelt eller komplekst ordnet relation mellem elementer. Der findes forskellige eksempler på mønstre:

- a) Rolleopsætninger i en familie (mand-kone, forældre-børn) eller i en organisation.
- b) Et sociogram beskriver et kompliceret relationsmønster i en mindre gruppe.
- c) Samfundets klasse- eller ulighedsstruktur udgør et mønster af relationer: Klasserne udgør grupperinger med bestemte udbytnings- og ulighedsrelationer mellem sig. Ifølge stratifikationsteori består der relationer af social agtelse og nedvurdering mellem personer, der indtager forskellige positioner i arbejdsdelingen.
- d) Et systembegreb, hvor man arbejder med, at elementerne begrænser hinandens variationsspillerum, og hvor forandringer i et element derfor pålægger andre elementer forandring (se for eksempel Parsons, 1951: 27).

Ud over disse strukturbegreber arbejder man i samfundsvidenskabelige undersøgelser med, hvad man kan kalde et metodologisk strukturbegreb. Det metodologiske strukturbegreb er relativt simpelt. Det vedrører fordelingen på en variabel i empiriske undersøgelser. Man taler for eksempel om erhvervsstrukturen og tænker her på den procentvise fordeling af befolkningen på arbejdsstilling eller erhvervstype. Sociologen Zygmunt Bauman gør sig til talsmand for et sådant strukturbegreb:

»I sin mest elementære form, uafhængigt af skole-dannelser, indeholder begrebet struktur en erkendelse af det faktum, at ved bestemte sæt af hændelser er sandsynligheder ikke fordelt tilfældigt: Med andre ord, givet tilstrækkelig lang tid og et tilstrækkeligt stort antal tilfælde vil visse hændelser mere sandsynligt finde sted end alternative hændelser« (Bauman, 1989: 43).

I forbindelse hermed kan man fremhæve, at modsætningen mellem strukturperspektiver og aktørperspektiver, som kan forekomme uoverstigeligt på modelplanet eller når man spekulerer over grundlæggende metodologiske principper, kan vise sig mindre modsætningsfyldt i praktisk empirisk forskning (se for eksempel Elklit, 1991).

Det er en pointe, at forskellen mellem individplan og aggregeret plan (mikro/makro) ikke er det samme som forskellen mellem aktørmodeller og strukturmodeller: Vi kan have aktører på både mikro- og makroniveau. Eksempler på makroaktører er kollektiver som for eksempel organisationer, virksomheder, partier, klasser og nationer.

Når vi opererer med kollektive aktører, opstår det interessante problem, om et kollektiv og ikke kun en individuel aktør kan handle. Man kan løse problemet ved at sige, at individuelle aktører (partiledere, direktører, udenrigsministre osv.) i bestemte situationer ikke handler på egne, men på kollektivets vegne. I sådanne tilfælde handler de med kollektivet i ryggen: De har kollektivets medlemmer og øvrige ressourcer, hele den reelle eller potentielle mobilisering heraf, bag sig samt eventuelt et bundet mandat, selv om de er individer i forhandlingssituationer med andre individer. Stærkere eksempler på handlende kollektiver er demonstrationer eller krige, hvor det kollektive ved handlingerne overstråler det individuelle, og hvor alle kollektivets medlemmer handler på én gang: De råber »som med én mund« eller kæmper »som styret af en usynlig hånd«.

Et andet spørgsmål er, om der kan være strukturer på mikroniveau. Hvis vi fortolker mikroniveauet som individer, kan vi klart betragte individets psykologi som en struktur, således som det for eksempel er beskrevet i Freuds personlighedsmodel. Når der er tale om bare to individer, er det også klart, at vi har muligheder for strukturbeskrivelser.

I den resterende del af afsnittet om struktur- og aktørbegreber vil jeg forholdsvis udførligt diskutere de centrale begreber og tankegange, som Giddens arbejder med for at ophæve struktur/aktørmudsætningen. For Giddens drejer det sig om at kunne forklare, hvordan aktørers handlinger reproducerer de strukturelle, systemmæssige egenskaber.

Udgangspunktet for at forstå Giddens' løsningsforsøg er hans kritik af dominerende strukturtenkning. Giddens tager afstand fra to typer strukturbegreber:

a) Det ene strukturbegreb, han kritiserer, er, hvor struktur ses som et statisk mønster i analogi med en organismes skelet eller en bygnings bærende konstruktioner. Durkheims begreb om moralske regler som ydre og tvingende er et eksempel herpå. Fejlen er at opfatte strukturen i analogi med et materielt tvangsforhold. Her undervurderer Giddens dog de materielle strukturer (Thompson, 1989). Disses betydning har Dag Østerberg understreget med begrebet materielstruktur (Østerberg, 1975).

b) Det andet strukturbegreb, han tager afstand fra, er, hvor vi som for eksempel i nyere fransk strukturalisme ser strukturen som de underliggende koder, man kan slutte sig til ud fra de ydre manifestationer. Giddens henviser især til Claude Lévy-Strauss og ser fejlen ved det strukturalistiske strukturbegreb i forestillingen om strukturen som en slags upersonlig mekanik, der styrer vores adfærd, uden at vi ved det. Det strider ifølge Giddens mod en videnskabsteoretisk pointe, som han tilslutter sig, ifølge hvilken man ikke kan sondre mellem regel og regelanvendelse: Regler kan ikke forstås uafhængigt af deres aktive brug.

Som nævnt i artiklens indledning siger Giddens, at basisområdet for social teori hverken er den individuelle aktør eller eksistensen af en form for samfundsmæssig totalitet, men »social praksis ordnet over tid og rum« (1984: 2). Den nærmere fastlæggelse af social praksis⁴ foretager Giddens ved dels at udvikle praksis a) tidsaspekt, dels dens b) regelkarakter:

a) Tidsaspektet er fundamentalt i forståelsen af social praksis: Social praksis er »rekursiv«, dvs. der er en »tilbagegående løkke« i sociale aktiviteter: Sociale aktiviteter bliver kontinuerligt genskabt ved hjælp af de midler, hvormed de sociale aktører udtrykker sig selv som aktører, siger han. Måske kunne en eksemplificering være følgende: Jeg spørger min samlever: »Hvad skal vi have at spise i aften?« og viser mig dermed som en social aktør, der er med til at forny og genskabe en relation mellem os. Når jeg udtrykker mig, udnytter jeg fælles forståelser i fortiden, og hermed genetablerer og opretholder jeg relationen. En central pointe i Giddens' strukturtenkning ligger her: Der ville ikke være en struktur, hvis den ikke hele tiden blev genskabt af aktører i utallige rekursive handlinger. Dette gælder også de såkaldte sekundære relationer mellem kunde og kassedame, mellem buspassagerer indbyrdes etc.

Handlingernes karakter af genskabelse har Giddens også et andet ord for, nemlig »durée«, hentet fra den franske filosof Henri Bergson. Meningen med dette begreb er at få fat i, at handlinger ikke er enkeltstående fænomener, som er klart afgrænselige i tid og rum fra andre handlinger. Handling udgør en kontinuerlig strøm af adfærd:

»Handling er ikke en kombination af »handling«. Handlinger konstitueres kun diskursivt ved en opmærksomhed om et moment i de gennemlevede erfaringers 'durée'« (Giddens, 1984: 3).

Med andre ord: En gang imellem trækker vi sprogligt noget ud af den kontinuerlige strøm af handlinger og kalder det »en handling«, men det er egentlig arbitrært og bygger på en konvention om, at der findes afgrænselige handlinger.

b) Regelbegrebet er det andet begreb, hvormed Giddens søger at præcisere, hvad social praksis er, og hvormed han vil forsonde de »individuelle aktørers adfærd« og »de større kollektiviteters strukturelle egenskaber«. Man må skelne mellem en regelsproglige udtryk og selve reglen. Reglen er en procedure, som kompetente aktører bruger i praksis, og den kan være mere eller mindre eksplicit formuleret.

»Lad os derfor betragte det sociale livs regler som teknikker eller generaliserbare procedurer, der anvendes i gennemførelsen/reproduktionen af social praksis. Formulerede regler –

dvs. de som er givet et sprogligt udtryk som lov, bureaukratiske regler, spilleregler osv. – er således kodificerede fortolkninger af regler, snarere end regler som sådan» (Giddens, 1984: 21).

Man kan ifølge Giddens nu forstå samfundets systemkarakter i forlængelse af tids- og regelbegreberne: Sociale systemer kan betragtes som reproduceret social praksis, dvs. som regler, der ikke blot har gyldighed i enkelte specielle ansigt-til-ansigt-situationer, men gælder over længere tidsspand og større geografiske områder. Strukturer er de egenskaber, som gør det muligt for »mærkbart« ensartet social praksis at eksistere over større spand af tid og rum, og som giver den systemisk form, siger Giddens (1984: 17).

Sociale systemer *har* ikke strukturer, siger Giddens, de udviser snarere strukturelle egenskaber. De strukturelle egenskaber, som ligger i reproduktionen af samfundsmæssige totaliteter kalder Giddens institutionaliseret praksis. Den institutionaliserede praksis er dybest grundfæstet i tid og rum. Den består i de regler, der konstant påkaldes i løbet af dag-til-dag-aktiviteterne. Disse regler er ofte intense, men samtidig tavse, uformelle og svagt sanktionerede (Giddens, 1984: 17). Pointen heri er, at samfundets væsentligste strukturer ikke er de offentlige og økonomiske, formelle organisationer og lovkomplekser, men institutionaliseringer af upåagtede sider af den daglige livsførelse.

Aktører og strukturer er altså ifølge Giddens ikke to uafhængigt givne sæt af fænomener. Det er ikke en dualisme eller dikotomi, men en dualitet. Et yderligere centralbegreb i Giddens' forsøg på at ophæve den klassiske struktur/aktørmod-sætning er derfor »duality of structure«: De strukturelle egenskaber ved sociale systemer er både middel til og resultat af den praksis, der organiserer den rekursivt, siger Giddens (1984: 25). Strukturer er både begrænsende og muliggørende.

Der er således hovedsagelig to typer dualitet på spil i »duality of structure«: Den ene dualitet har at gøre med, at systemreproduktion og daglig social adfærd er to sider af samme sag: »Samfundet« reproduceres ikke hen over hovedet på os. Samfundets reproduktion sker igennem myriader af daglige sociale »praksis'er«. Samfundet er ikke »derude«, men lige her mellem os. Den anden dualitet vedrører det forhold, at vores placering som aktører i de sociale relationer, som reglerne implicerer, både giver begrænsninger og muligheder.

Som sammenfattende kommentar kan man sige følgende: Giddens' erklærede mål var at opgive begrebet om struktur som en ydre og objektiv, tvingende og determinerende størrelse. Han omdefinerer strukturer ved hjælp af begreber om social praksis, dennes regelkarakter og »rekursivitet« samt begrebet »strukturens dualitet«. Disse fornyelser af strukturbegrebet kan imidlertid kritiseres for ikke at løse problemet. De strukturer, der beskrives med de nye begreber, er ligeså meget uden for de handlendes rækkevidde som strukturer beskrevet med mere traditionelle begreber (Thompson, 1989; Bauman, 1989: 42). Giddens udskifter en gammel strukturalistisk sprogbrug med en ny, men bibeholder en eller anden form for strukturalistisk antagelse om strukturer som udgørende en bestemmende instans, som aktører må rette sig efter på en eller anden måde⁵. I denne forbindelse kan man få det indtryk, at et aspekt i Giddens' løsningsstrategi består

i at operere på et højt, næsten intetsigende abstraktionsniveau og i at insistere på bestemte sproglige vendinger, for eksempel »duality of structure«. Det giver indtryk af en mere magisk end analytisk løsning af den klassiske struktur/aktørmod-sætning.

En anden løsningsstrategi end at forny strukturbegreber ligger i en ændret forståelse af aktør- og individbegreberne. Dette spørgsmål vil jeg komme ind på i det følgende afsnit.

Hermeneutisk og objektivistisk perspektiv

En tredje dikotomi i struktur/aktør-diskussionen er forskellen mellem et hermeneutisk og et objektivistisk perspektiv. Groft sagt er hermeneutiske ansatser karakteriseret ved, at forskning ses som en proces, hvor der tolkes fænomener, der i sig selv fremtræder som tolkninger. Objektivistiske ansatser mener modsætningsvist, at det er tilladeligt og muligt i relativt høj grad at tilskrive adfærd egenskaber uafhængigt af de handlende selv, samt at det principielt er uproblematisk at klassificere store mængder enkelthandlinger under samme begreb eller tilskrive dem samme værdi.

Forsøg på at sammentænke hermeneutisk og objektivistisk prægede ansatser er velkendt i samfundsteorien. Et eksempel er Max Webers berømte formålserklæring for sociologien. Den skal være »en videnskab, der ved tyding vil forstå social handlen og derigennem grundlæggende vil forklare dens forløb og virkninger« (Weber, 1922: 1). I nyere samfundsteori udgør Habermas' system- og livsverdensbegreber et velkendt forsøg på at operere med hermeneutiske og objektivistiske elementer i en og samme teoribygning (Habermas, 1981).

Igen er det en pointe, at forskellen mellem hermeneutik og objektivisme er en analytisk selvstændig dimension i forhold til de andre nævnte dimensioner. Mikromodeller og aktørmodeller kan både være hermeneutiske, som jeg vil omtale nedenfor, og objektivistiske, hvilket rational-choice-modeller er nøgleeksemplet på. Også i makro- eller strukturorienterede analyser kan man finde begge ansatser repræsenteret: Eksempler på hermeneutiske makro- eller strukturbegreber er Habermas' livsverdensbegreb. Marx's *Kapitalen* er et oplagt eksempel på en objektivistisk makro- eller strukturanalyse.

Den omfattende videnskabsteoretiske diskussion, som forholdet mellem hermeneutik og objektivisme indeholder, vil jeg ikke tage op. I dette afsnit vil jeg fremhæve nogle analytiske muligheder for at ophæve struktur/aktørmod-sætningen, som ligger i den hermeneutisk inspirerede, sociologiske interaktionisme (for en oversigt se Cuff og Payne, 1979). Især ligger der heri muligheder for omformulering både af rationalistiske aktørbegreber, man finder i rational-choice-modeller og af normative aktørmodeller, som man for eksempel finder hos Parsons (1951).

Interaktionismen hviler på socialfilosofiske forudsætninger, som kritiserer en rationalisme, der opfatter individet som en på forhånd givet størrelse: Individet er selv skabt af en social, dvs. kollektiv livsverden, som er primær i forhold til individet. Interaktionismen beskæftiger sig derfor med at undersøge, hvorledes denne livsverden skabes, udvikles og opretholdes.

I mere radikale interaktionistiske varianter optræder der knap nok individer. Den tyske sociolog Karin Knorr-Cetina (1988) angriber således ikke bare handlingsbegrebet, hvad Giddens som nævnte også gør, men også individ-begrebet. Forestillingen om individet som ensbetydende med den »hud-omkransede krop« er en fiktion; individet eksisterer som en flerhed af personer, som kommer frem afhængigt af omstændighederne. Individet er ikke en uproblematisk enhed. Det er et mere fragmentarisk skæringspunkt for sociale relationer og påvirkninger i »individets« forhistorie og aktuelle situation, men et skæringspunkt, der holdes på plads af sociale konstruktioner (Knorr-Cetina 1988: 24-27).

Selv om Giddens i sine begreber om den sociale praksis er stærkt influeret af de samme interaktionistiske forfattere, som Knorr-Cetina trækker på, fastholder han associationer til et aktørbegreb, som ligger temmelig tæt op ad rational-choice-modeller: At være et menneske er at være en målbevidst aktør, som har grunde til sine aktiviteter, siger Giddens (1984: 3) Giddens' aktører er vidende og indsigtfulde (»knowledgeable« og »intelligible«). Aktører ved *noget* om, hvad de gør. De handler ikke i total transparens, men de har grunde til at gøre det, de gør, og de kan fortælle om det, hvis de bliver spurgt. Aktører er desuden reflekterende. Det skal ikke forstås som en filosofisk eller eksistentiel refleksion, men som en dagligdags bevidsthedsmæssig »læggen mærke til« og »tænken over«.

Pointen i de individ- og aktørbegreber, der ligger i den sociologiske interaktionisme, er imidlertid, at den sociale eller kollektive kontekst er primær: Individet og aktøren konstitueres først socialt. Individet og aktøren er ikke en primær given størrelse, som i anden omgang danner det sociale. Aktør er ikke noget man er, men noget man bliver. I forlængelse af de interaktionistiske pointer understreger Habermas, at alle de sproglige og samfundsmæssige institutioner, individet er spundet ind i, forpligter det til at mene noget med, hvad det gør. Men ifølge Habermas ligger der også heri, at individet må mene andet og mere, end hvad der umiddelbart forventes ud fra de formelle roller, individet har (Habermas, 1981: vol.2, 114-15).

På denne baggrund kan man formulere en anden væsentlig kritik af Giddens' forsøg på at forsone den klassiske modsætning mellem strukturdeterminisme og aktørfrihed. Den første centrale kritik, var, at han på trods af sine intentioner ender med en strukturtænkning, som minder påfaldende om den strukturtænkning, han kritiserer. Den anden væsentlige kritik er, at han fastholder en aktør, der er indsigtfuld, har formål og grunde til sine handlinger, og som således ikke adskiller sig meget fra »rational-choice«-modellernes aktør. Giddens har sat sig mellem to stole: På den ene side er han godt på vej til et nyt analytisk syn på struktur/aktørproblemet ud fra en præcisering og udvikling af social praksis-begrebet. På den anden side er han tilbøjelig til at falde tilbage på klassiske begreber om en determinerende struktur og en autonom og rationel aktør.

De individ- og aktøropfattelser, man har udarbejdet i hermeneutiske og interaktionistiske traditioner indebærer, at individer og aktører kan tænkes på en mere dybtgående måde som konstituerede af, forpligtede overfor, men også overskridende sociale kontekster. Dette muliggør en analytisk integration af »strukturer« og »aktører«.

Frihed og determinisme

Skellet frihed/determinisme er centralt i struktur/aktørmodsatningen. Igen har vi at gøre med en overordentlig kompliceret problematik, der allerede er besat af filosofiske traditioner, som jeg ikke skal bevæge mig ind i. Den hovedpointe, som jeg gerne vil have frem i dette afsnit er, at det er en misforståelse nødvendigvis at tilskrive systemer eller strukturer deterministiske træk.

Der ligger tilsyneladende noget paradoksalt i forholdet mellem frihed og determinisme på det sociale område. Som Marx med et i aktør/strukturdiskussionen hyppigt anvendt citat sagde det: »Mennesket skaber historien, men ikke under omstændigheder, det selv har valgt« (se Sørensen, 1991).

Jeg mener, at det er en uløselig og måske endda uinteressant hønen-og-ægget-problematik, så længe den behandles på et alment plan: Selv hvis vi antager, at mennesker har mulighed for at ændre givne forhold bevidst, hvor kommer da deres ønsker og mål fra, hvis ikke på en eller anden måde fra de omstændigheder, de er placeret i? Eksempel herpå er Marx' revolutionsteori. Revolutionen tænkes ikke at komme ud fra en totalt kreativ eller innovativ proces: Både de økonomiske betingelser for revolutionen og forudsætningerne for en radikal bevidsthedsdannelse i arbejderklassen er skabt af »forholdene«. Det er det samme, Rothstein har fat i, i sin kritik af rational-choice-teoriernes cirkulære karakter. De ender med, at det ikke lykkes at »sige andet end, at mennesker gør som de gør, fordi de vil gøre, som de gør« (Rothstein, 1988: 29).

Det interessante i diskussionen om frihed/determinisme har ikke med det menneskeligt skabte som sådan at gøre, men med spørgsmålet om bevidst, viljesmæssig skabelse versus refleksmæssig eller ikke-kontrolleret skabelse. Giddens har udmærket fat i dette med de ovennævnte begreber om ikke-indsete betingelser og uintenderede konsekvenser. Man kan tolke menneskets skabelse af samfundsmæssige forhold som en proces, der er delvis uafhængig af enkeltmenneskers eller kollektivt handlendes bevidste vilje. Sproget og prismekanismen er som tidligere nævnt eksempler på sådanne kollektivt, men viljeløst eller ubevidst skabte forhold.

I denne forbindelse hævdes det, at strukturteorier er statiske, at strukturteorier udelukker en forklaring af social forandring, og at der skal aktørsynsvinkler til her. Det er en misforståelse. For eksempel antager Marx et forhold mellem produktivkræfter og produktionsforhold, hvor produktivkræfternes udvikling er det dynamiske element, der på et tidspunkt nødvendiggør en omvæltning af produktionsforholdene. En mere sofistikeret variant hos Marx er de første kapitler af *Kapitalen*, hvor Marx som nævnt analyserer, hvorledes de økonomiske sociale relationer udvikler sig fra vare, over penge til kapital. Eksempler på ikke-marxistiske teorier om strukturer, der skaber forandringer er teorier om teknologisk determinisme, stadier i den økonomiske udvikling eller trin i rationalitetens udvikling.

Der er altså intet i vejen for at operere med strukturalistiske, deterministiske eller på anden måde »aktør-løse« forklaringer på social forandring. Det ser grangiveligt ud, som om strukturer har deres eget liv.

Men kan man også operere med frihed på et strukturelt plan? Selv om det måske ved første øjekast virker absurd, mener jeg godt man kan. Det har at gøre med

kompleksitetsforhold. Jeg vil foreslå følgende elementer til forståelse af et samfundsmæssigt kompleksitetsbegreb:

- a) Der foreligger flere strukturingsprincipper, for eksempel økonomiske markedsprincipper, bureaukratiske regler og uformelle refleksivitetsprincipper.
- b) Ingen af disse strukturingsprincipper er helt låste. Der findes større eller mindre ubestembarhedsforhold i hver enkelt struktur.
- c) Relationen mellem de forskellige strukturer er også præget af ubestemthed og manglende determination (for eksempel har staten en »relativ autonomi«).

Udviklingen i et sådant komplekst system har høje grader af uforudsigelighed. I denne forstand kan man tilskrive strukturer om ikke vilje og autonomi, så en form for kreativitet: Der opstår noget uforudsigeligt og nyt. Der kan her peges på Niklas Luhmanns uhyre nuancerede systemteori, hvor blandt andet kompleksitet og »autopoiesis« (dvs. selvskabelse) er nøglebegreber (se Luhmann 1981, 1986; Geyer og van der Zouwen, 1986, Thyssen, 1988).

Der er ingen tvivl om, at sådanne tankegange om strukturel kreativitet er frugtbare i en samfundsteoretisk diskussion af struktur-aktørmodsatningen: Både aktører og strukturer kan karakteriseres ved større eller mindre grader af kompleksitet, ubestemthed og kreativitet. I denne forbindelse er begrebet kontingens relevant. Det kan være med til at give diskussionen af frihed og determinisme et andet indhold. Kontingens betyder, at noget hverken er determineret eller slumpmæssigt, eller både determineret og slumpmæssigt. Med kontingensbegrebet kan man reformulere problemet om frihed versus determinisme: Vi er hverken determinerede eller frie. I stedet befinder vi os i forskellige situationer i forskellige kontingensspillerum.

Uden at bruge ordet kontingens har Lennart Lundquist (1984: 2) en simpel formulering, som kan bruges her: »Graden af autonomi i hver situation beror på relationen mellem aktørernes egenskaber og strukturerens sammensætning«. Hvis man i et illustrerende øjemed fastholder en struktur/aktørterminologi, kan man ved hjælp af ideen om kontingensspillerum udvikle Lundquists korte idé til et mere nuanceret billede af forholdet mellem frihed og determinisme:

- a) Nogle strukturer er mere strukturerede, for eksempel økonomiske relationer, andre mere ubestemte, for eksempel kultur og livsverden.
- b) Strukturer kan både have højt strukturerede, for eksempel den tekniske arbejdsproces i en virksomhed, og lavt strukturerede aspekter, for eksempel virksomhedskulturen.
- c) Nogle aktører har større autonomi end andre, for eksempel folk med høj indkomst.
- d) Nogle situationer er mere ubestemte end andre, for eksempel er de første møder mellem to mennesker, der ikke kender hinanden, mere ubestemte sammenlignet med de skarpere roller og forventninger, der udvikles senere.

Det er altså muligt at tilskrive systemer og strukturer mere uforudsigelighed og kreativitet, end man gør i traditionelle system- og strukturbegreber. Med en sådan fornyelse af system- og strukturbegreberne kan man ophæve traditionelle associationer mellem system og determination.

Analytiske modsætninger og forsoninger

Jeg skal nu sammenfatte nogle centrale betragtninger, som man på det begrebsanalytiske og teorikonstruerende plan kan gøre sig om modsætninger og forsoninger mellem struktur- og aktørperspektiverne.

Forholdet mellem struktur- og aktørperspektiver er modsætningsfyldt og uoverstigeligt på et grundlæggende metodologisk og ontologisk plan, hvis såkaldt metodologiske individualister hævder individet og individets egenskaber som samfundsvidenskabernes grundlag, mens metodologiske kollektivist hævder, at holistiske begreber af den ene eller den anden art er det primære (Jensen, 1991).

Med udgangspunkt i en ensidig individualistisk eller ensidig holistisk grundposition kan aktør- og strukturperspektiverne udvikles til ensidige samfunds- og handlingsteorier. Der kan imidlertid på flere planer argumenteres for begrænsninger i ethvert ensidigt strukturalistisk eller ensidigt aktørorienteret perspektiv. Samfundsteoriens klassikere Marx, Weber, Durkheim og Parsons har mere eller mindre eksplicit haft forholdet mellem struktur- og aktørperspektiver for øje og forsøgt at forene dem. De har dog ikke kunnet løse opgaven, eller de har kun kunnet løse den ved alligevel at ende i, eller veksle imellem, en hovedsagelig struktur-deterministisk eller en hovedsagelig aktørorienteret position (Alexander og Giesen, 1987).

Forholdet mellem struktur og aktør er et problem på et analytisk set uudviklet teoretisk plan, når man, støttende sig på indlysende sociale erfaringer, både vil fastholde systemernes strukturelle bestemmelse og aktørers individuelle og kollektive handlemuligheder. På den ene side har individer og kollektiver autonomi og kan ændre strukturer, på den anden side er de socialiseret ind i og begrænset af givne forhold. På et generelt plan er dette både en selvindlysende og paradoks pointe. Det paradoksale ligger i, at man på den ene side »ved det hænger sammen«, samtidig med, at den måde, de traditionelle struktur- og aktørbegreber er konstrueret på, gør det vanskeligt at fastholde dem i en integreret teoretisk konstruktion.

Man skal dog ikke overdrive den metodiske betydning af en teoretisk modstrid mellem struktur-determinisme og aktørfrihed. I praktisk samfundsforskning behøver det ikke at være svært at kombinere henvisninger til strukturelle forhold og udviklinger og til aktørers rationelle beslutninger: Strukturanalysen kan give en beskrivelse af rammerne og præmisserne for handlingerne, aktøranalysen redegør for, hvorledes rammerne udfyldes. Struktur/aktørmodstillingen er imidlertid en udfordring for en mere ambitiøs samfundsteori. Anthony Giddens' strukturationsteori er et forsøg på at skabe en integreret struktur-aktørteori, og han har peget på en oplagt vej i denne forbindelse: Det gælder om at opgive traditionelle struktur- og aktørbegreber. Giddens kommer et stykke ad vejen med sine

begreber om social praksis, regler og rekursivitet. Hans udnyttelse af tids- og rum-begreber er en overbevisende måde, hvorpå man mere præcist kan beskrive den »organiske« forbindelse mellem handlinger i umiddelbare daglige ansigt-til-ansigt sammenhæng og totalsamfundsmæssige regelmæssigheder og strukturer.

Men Giddens' forsoningsforsøg er alligevel ikke helt overbevisende, og kritikere peger på, at han ender i en mere struktur- end aktørorienteret position. Samtidig kan man notere, at han fastholder et aktørbegreb, som har ret stærke associationer til traditionelle forestillinger om aktørfrihed. Et yderligere problem i Giddens' strukturteori er, at hovedbegreberne om rekursivitet og regler er lagt sådan an, at samfundsmæssig stabilitet er lettere at analysere end samfundsforandringer.

Vejen videre frem for en ambitiøs samfundsteori går formentlig via en mere direkte og radikal kritik af traditionelle struktur- og aktørperspektiver, end Giddens foreslår. Man må operere med begreber om en »social aktør«, som fra starten er socialt konstitueret, og som på en omfattende måde er indskrevet i en social kontekst. Denne sociale kontekst må fra starten forstås som bredere end de direkte ansigt-til-ansigt relationer, aktører umiddelbart er en del af. Samtidig må man udvikle strukturbegreber, der tillader langt større systemmæssig kompleksitet, uforudsigelighed og kreativitet end traditionelle struktur- og systembegreber.

Teorikonstruktion og tidsdiagnose

Spørgsmålet er nu, om »reelle« samfundsprocesser aktuelt er af en sådan art, at en forsoning mellem system og handling ikke bare er et ærværdigt mål for ambitiøse konstruktører af samfundsteori, men et krav, hvis teorien skal være på højde med sin tid. Jeg vil argumentere for, at en ophævelse af modsætninger mellem klassiske struktur- og aktørperspektiver i høj grad er et krav, tiden stiller til den ambitiøse teoretiker.

I argumentationen vil jeg starte med at rekapitulere den sammenhæng mellem teorikonstruktion og samfundsudvikling, som jeg pegede på i artiklens start, dernæst vove at indkredse nogle almene træk i en aktuel tidsdiagnose, og endelig vise, at denne tidsdiagnose peger på vigtigheden af stærkere teoretiske forsoninger mellem strukturer og aktører.

Modstillingen mellem struktur- og aktørperspektiver kan forstås som reflekser af og refleksioner over tre grundprocesser, der tog fart med samfundets modernisering: Samfundsmæssiggørelsens udvikling af komplekse og indirekte interaktionsnetværk især i den ekspanderende kapitalistiske markedsøkonomi lagde op til teorier om totalsamfundsmæssige strukturer og systemer som bestemmende for menneskelige handlinger. Individualiseringens løsning af menneskenes bånd til gamle fællesskaber, religioner og lokaliteter samt nye liberalistiske ideer lagde op til individuelle aktørperspektiver. Endelig lagde de nye politiske organiseringer op til et perspektiv om samfundet som skabt af menneskenes kollektive omformende handlinger.

Hvad kan siges om disse tre samfundsprocesser her i starten af 1990'erne?

Tilsyneladende er mængden af institutioner, organisationer, lovkomplekser og relationer vokset i en sådan grad, at man kan beskrive de aktuelle samfund som

overstrukturerede. Moderniseringen indebar en samfundsmæssiggørelse i form af komplekse og indirekte interaktionsnetværk. I dag har disse netværk opnået globalt gennemslag både i dybden og i bredden: Verdensmarkedet, globale politiske interdependenser og globale bevidsthedsforandrende strømme af informationer, billeder og tegn. Disse fænomener kan give anledning til at beskrive de moderne samfund som overstrukturerede, fordi de har skabt et hidtil ukendt niveau af samtidighed og homogenisering. I skrivende stund er udbruddet af Golfkrigen et slående eksempel på samtidighed og homogenisering af militære begivenheder, verdensmarked, massereaktioner og private følelser. Men samtidig er der et urovækkende element af tilfældighed og kontingens heri, og tilsyneladende tilfældige begivenheder kan medvirke til omfattende efterfølgende omstruktureringer.

I en karakteristik af de ændringer, der er sket fra den tidligere til den seneste modernitet i menneskers hverdagslige erfaringer siger Thomas Ziehe: »Ikke blot er Gud død, men julen er ikke længere hvad den var« (Ziehe, 1987). Ziehe henviser til følgende: Moderniseringsprocessen startede en frisættelse af individet fra slægt, sted, stand og religion. Ældre normer på familie- og arbejdslivets områder havde dog i lang tid en betydelig sejhed, blandt andet på grund af en generationsmæssig forsinkelse, men de er nu under hastig forandring. Ældre kønsrolle- og autoritetsforventninger svækkes, uden at der kommer nye normer af tilsvarende art. Dette kan give den tolkning, at individets handlemuligheder og frihed fra sociale bindinger har nået et hidtil ukendt niveau. Men samtidig kan flere og flere mennesker reflektere over næsten uendelige mængder af mere eller mindre kontingente afhængigheder af forhold i deres forhistorie og aktuelle situation: Aldrig har individets samtidige binding til og frihed fra givne kontekster været så stor.

Med hensyn til kollektive organisationserfaringer er billedet således: Fra slutningen af 1960'erne og op gennem 1970'erne så det ud, som om mulighederne var udtømt for radikale samfundsforandringer i kraft af det moderne samfunds traditionelle kollektive organisationer: politiske partier og fagbevægelsen. I stedet syntes såkaldte nye sociale bevægelser af vidt forskellig art – kvindebevægelser, miljøbevægelser, beboerbevægelser etc. – at udgøre kimen til en senmoderne kollektiv samfundsforandrende kraft. Ved indgangen til 1990'erne har omfanget af befolkningens deltagelse i alternative former for politiske aktiviteter aldrig været større, men samtidig synes de sociale bevægelser at have tabt en del af deres radikalitet og alternativitet (Svensson og Tøgeby, 1991). Uden at være blind for fortsatte store mangler i gennemslagskraften, må det konstateres, at for eksempel kønspolitiske og miljøpolitiske krav er blevet hverdagslige elementer i politiske partier, fagforbund og bureaukratier.

Når Luhmann i sin tidsdiagnose siger, at »alt kunne være anderledes, og næsten intet kan jeg gøre« trækker han på den slags erfaringer, jeg her har skitseret: Komplekse systemers samtidige overstrukturering og uforudsigelighed; individuelle oplevelser af frihed og muligheder, men også individuel oplevelse af kontingens og afhængighed af systemerne; aktører, der har mest frihed, når de deltager i systemerne og først er helt ufrige, hvis de står udenfor; en ambivalent balance

i kollektive bevægelser mellem fiasko som selvstændige organisationer og succes med hensyn til bureaukratisk gennemslagsevne.

Kort sagt: Der bliver tilsyneladende vendt op og ned på forholdet mellem system, aktør og kollektiv handlen. Tidsdiagnosen appellerer til den samme slags paradoksale tænkning, som ligger i den klassiske modstilling af strukturdetermination og aktørfrihed. Men der bliver byttet om på binding og frihed: Det er »jeg« som er bundet, og »alting« som kan følge sine selvvalgte og uransagelige veje.

En sådan tidsdiagnose, som her er sat på spidsen, kan give anledning til et »postmoderne« samfunds- og menneskesyn. I sammenhæng med den samfundsteoretiske tradition lægger det op til en teoriudvikling, hvor begreber om handlende aktører og totalsamfundsmæssige strukturer sættes på en prøve. Jeffrey C. Alexander (1988) ser »en ny teoretisk bevægelse« i samfundsteorien, der allerede er godt igang, og hvis fællesnævner netop er forsøg på at nytænke forholdet mellem struktur- og aktørperspektiver. Anthony Giddens bestræbelse på at overvinde traditionelle begreber om strukturdetermination og aktørfrihed, interaktionismens ændrede forståelser af sociale aktører og Luhmanns udviklinger af systemteorien er led i denne bevægelse. Det er dog tvivlsomt, om de nye analytiske muligheder kan afskaffe det fundamentale problem, som det er både på et eksistentielt og et politisk plan at balancere mellem begrænsning og frihed, og som de klassiske struktur- og aktørbegreber satte på spidsen.

Noter

1. For at forenkle min opgave ser jeg i artiklen bort fra en lang række klassiske og nyere teoretikere, som er relevante for problemstillingen: Georg Simmel har arbejdet med forholdet mellem individualisering og samfundsmæssiggørelse (se Ørnstrup 1989). Norbert Elias (1981:47), har præcis udformet grundbegrebet »figuration« for at overvinde struktur/aktørmotstillingen. David Riesmann (1949) og andre har arbejdet med begrebet socialkarakter for at kunne analysere vekselvirkningen mellem samfundsstrukturer og individuelle motivationer.
2. Jeg bygger specielt på Giddens (1984). En omfattende kritisk drøftelse af Giddens findes i Held og Thompson (1989).
3. Reduktionisme kan også forstås som det, at kompleksitet og mangfoldighed sammenfattes i et centralt begreb, en generalisering eller en hovedtendens.
4. Giddens bruger ordet »practice« med flertalsformen »practices«. Oversættelsen volder problemer: På dansk kan man vælge mellem »praksis« og »praktik«. Ingen af mulighederne er helt gode. »Praksis« kommer dog Giddens intentioner nærmest, men har uheldigvis ingen flertalsform.
5. En sådan strukturalistisk tendens kommer tydeligt frem i Giddens' seneste værk (Giddens 1990), hvor han diskuterer mulige institutionelle udviklinger fra modernitet til postmodernitet.

Litteratur

Alexander, Jeffrey C. (1988). »The New Theoretical Movement«, pp. 77-101 i N. J. Smelser, *Handbook of Sociology*, Newbury Park: Sage.

i kollektive bevægelser mellem fiasko som selvstændige organisationer og succes med hensyn til bureaukratisk gennemslagsevne.

Kort sagt: Der bliver tilsyneladende vendt op og ned på forholdet mellem system, aktør og kollektiv handlen. Tidsdiagnosen appellerer til den samme slags paradoksale tænkning, som ligger i den klassiske modstilling af strukturdetermination og aktørfrihed. Men der bliver byttet om på binding og frihed: Det er »jeg« som er bundet, og »alting« som kan følge sine selvvalgte og uransagelige veje.

En sådan tidsdiagnose, som her er sat på spidsen, kan give anledning til et »postmoderne« samfunds- og menneskesyn. I sammenhæng med den samfundsteoretiske tradition lægger det op til en teoriudvikling, hvor begreber om handlende aktører og totalsamfundsmæssige strukturer sættes på en prøve. Jeffrey C. Alexander (1988) ser »en ny teoretisk bevægelse« i samfundsteorien, der allerede er godt igang, og hvis fællesnævner netop er forsøg på at nytænke forholdet mellem struktur- og aktørperspektiver. Anthony Giddens bestræbelse på at overvinde traditionelle begreber om strukturdetermination og aktørfrihed, interaktionismens ændrede forståelser af sociale aktører og Luhmanns udviklinger af systemteorien er led i denne bevægelse. Det er dog tvivlsomt, om de nye analytiske muligheder kan afskaffe det fundamentale problem, som det er både på et eksistentielt og et politisk plan at balancere mellem begrænsning og frihed, og som de klassiske struktur- og aktørbegreber satte på spidsen.

Noter

1. For at forenkle min opgave ser jeg i artiklen bort fra en lang række klassiske og nyere teoretikere, som er relevante for problemstillingen: Georg Simmel har arbejdet med forholdet mellem individualisering og samfundsmæssiggørelse (se Ørnstrup 1989). Norbert Elias (1981:47), har præcis udformet grundbegrebet »figuration« for at overvinde struktur/aktørmodstillingen. David Riesmann (1949) og andre har arbejdet med begrebet socialkarakter for at kunne analysere vekselvirkningen mellem samfundsstrukturer og individuelle motivationer.
2. Jeg bygger specielt på Giddens (1984). En omfattende kritisk drøftelse af Giddens findes i Held og Thompson (1989).
3. Reduktionisme kan også forstås som det, at kompleksitet og mangfoldighed sammenfattes i et centralt begreb, en generalisering eller en hovedtendens.
4. Giddens bruger ordet »practice« med flertalsformen »practices«. Oversættelsen volder problemer: På dansk kan man vælge mellem »praksis« og »praktik«. Ingen af mulighederne er helt gode. »Praksis« kommer dog Giddens intentioner nærmest, men har uheldigvis ingen flertalsform.
5. En sådan strukturalistisk tendens kommer tydeligt frem i Giddens' seneste værk (Giddens 1990), hvor han diskuterer mulige institutionelle udviklinger fra modernitet til postmodernitet.

Litteratur

Alexander, Jeffrey C. (1988). »The New Theoretical Movement«, pp. 77-101 i N. J. Smelser, *Handbook of Sociology*, Newbury Park: Sage.

- Alexander, Jeffrey C. og Bernhard Giesen (1987). »From Reduction to Linkage: The Long View of the Micro-Macro Link«, pp. 1-45 i J. C. Alexander et al. (eds.), *The Micro-Macro Link*, Berkeley: University of California Press.
- Andersen, Heine (1988). *Rationalitet, velfærd og retfærdighed*, København: Nyt Nordisk Forlag.
- Bauman, Zygmunt (1989). »Hermeneutics and modern social theory«, pp. 34-55 i David Held og John B. Thompson (eds.), *Social theory of modern societies. Anthony Giddens and his critics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cuff, E. C. og G. C. F. Payne (1979). *Perspectives in Sociology*, London: Allen og Unwin.
- Elklit, Jørgen (1991). »Faldet i medlemstal i danske partier. Nogle mulige årsager«, *Politica*, 23. årg. nr. 1.
- Elias, Norbert (1981). *Die höfische Gesellschaft*, Darmstadt/Neuwied: Luchterhand.
- Geyer, F. og J. van der Zouwen (1986). *Sociocybernetic Paradoxes*, London: Sage.
- Giddens, Anthony (1979). *Central Problems in Social Theory*, London: Macmillan.
- Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1990). *Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns*, vols. 1 og 2, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Held, David og John B. Thompson (eds.) (1988). *Social theory of modern societies: Anthony Giddens and his critics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Homans, George C. (1961). *Social Behavior: Its Elementary Forms*, London: Routledge og Kegan Paul.
- Jensen, Henrik S. (1991). »Struktur-/faktorproblemet og hovedtraditioner i politisk teori«, *Politica*, 23. årg. nr. 1.
- Knorr-Cetina, Karin (1988). »The micro-social order. Towards a reconception«, pp. 20-53 i N.G. Fielding (ed.), *Action and Structure. Research Methods and Social Theory*, London: Sage.
- Luhmann, Niklas (1971). *Politische Planung*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas (1981). *Soziologische Aufklärung 3*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas (1986). »The autopoiesis of social systems«, pp. 172-192 i F. Geyer og J. van der Zouwen: *Sociocybernetic Paradoxes*, London: Sage.
- Lundquist, Lennart (1984). »Aktörer och strukturer«, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 87. årgang, nr. 1, pp. 1-22.
- Marx, Karl (1974). *Das Kapital. Erster Band*, Berlin: Dietz Verlag. (Dansk udgave: *Kapitalen, 1. Bog 1*, København: Rhodos 1970.)
- Parsons, Talcott (1951). *The Social System*, New York: The Free Press.
- Riesman, David (1950). *The Lonely Crowd*, Garden City, New York: Doubleday. (Dansk oversættelse: *Det ensomme masse menneske*, København: Gyldendal, 1963.)
- Rothstein, Bo (1988). »Aktör-Strukturansatsen: Ett metodisk dilemma«, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 91. årgang, nr. 1. pp. 27-38.
- Svensson, Palle og Lise Tøgeby (1991). *Højrebølge?*, Århus: Forlaget Politica.
- Sørensen, Curt (1991). »Den historiske materialisme i lyset af nyere diskussion om social handlen og social objektivitet«, *Politica*, 23. årg. nr. 1.
- Thyssen, Ole (1988). »Autopoiesis. Om Niklas Luhmanns 'Soziale Systeme'«, *Paradigma*, 2. årgang, nr. 4, pp. 48-55.
- Thompson, John B. (1989). »The theory of structuration«, pp. 56-76 i David Held og John B. Thompson, *Social theory of modern societies. Anthony Giddens and his critics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Max (1922). *Wirtschaft und Gesellschaft*. (Engelsk udgave: *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press, 1978.)
- Ziehe, Thomas (1987). »Ideologi«, i *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, 35. årg. nr. 1, pp. 17-28.
- Ørnstrup, Henrik (1989). *Personligheden og det sociale. En introduktion til Georg Simmel*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Østerberg, Dag (1975). *Essays i samfunns-teori*, Oslo: Pax.